

I

Het menselijk meerderwaardigheidscomplex

‘Wat een mirakel is de mens!’ zegt Hamlet vol bewondering, ‘zo nobel in zijn denken, zo oneindig in zijn vermogens! [...] In zijn daden zo gelijk een engel, in zijn begrip zo godgelijk! [...] Het toppunt van de schepping!’¹

In enkele korte regels presenteert Shakespeare hier het meest prominente thema in de geschiedenis van het westerse denken: de mens is de slimste, de deugdzaamste en bekwaamste soort ter wereld.

Alleen rijst bij mij de vraag: als we werkelijk geloven dat we zoveel beter zijn dan andere soorten, waarom maken we daar dan al duizenden jaren zo’n punt van?

Psychologisch onderzoek heeft aangetoond dat mensen hoog opgeven van hun eigen vermogens en prestaties om zo het gevoel te verbergen dat ze tekortschieten of gefaald hebben.² Hebben we soms een zogeheten meerderwaardigheidscomplex als er andere soorten in het spel zijn?

We zijn immers niet het grootst, het snelst of het sterkst. De blauwe vinvis, het jachtluipaard en reuzenkevers zijn ons in dat opzicht de baas. Ook zijn we niet het talrijkst en leven we niet het langst. Mieren en sponzen (om nog maar te zwijgen van de meeste bacteriën en plantensoorten) geven ons wat dat betreft met gemak het nakijken. Andere soorten presteren op talloze manieren beter dan de mens. Probeer het maar eens van een arend te winnen bij een oogtest of van een dolfijn als het om echolocatie gaat. En dus beriepen we ons op ons verstand. Een uitgemaakte zaak!

Daarin móesten we wel in het voordeel zijn.

Carl Linnaeus, de grondlegger van het moderne systeem om organismen te classificeren, noemde ons *Homo sapiens*, de verstandige mens. Tegenwoordig noemen we ons *Homo sapiens sapiens*, de verstandigste der verstandigen. Dat we onszelf bezien in zulke superlatieve termen druist in tegen darwiniaanse ideeën over de continuïteit tussen soorten.

Ook nu nog zien we bij de belangrijkste media en vooraanstaande wetenschappers voorbeelden te over van menselijk exceptionalisme. Let maar eens op hoe vaak de mens wordt afgeschilderd als een zelfstandig, superieur wezen ten opzichte van zijn omgeving, direct dan wel impliciet. ‘Hoewel we dieren zijn [...] zijn we niet *zomaar* dieren,’ schreef filosoof Roger Scruton in 2017 op de opiniepagina van *The New York Times*. ‘Als individuen leven we in een wereld die niet te reduceren valt tot de wereld van de natuur.’³ In zijn artikel ‘De menselijke soort: wat ons onderscheidt van andere dieren’ in *The Guardian* (2018) stelde geneticus Adam Rutherford: ‘We kunnen ons gedrag niet op bevredigende wijze in overeenstemming brengen met dat van andere dieren, en beweringen dat we dat wel kunnen berusten vaak op gebrekkig wetenschappelijk onderzoek.’⁴ En vergelijkend psycholoog Thomas Suddendorf meldt in een recent artikel voor CNN: ‘Het lijkt evident dat er met ons iets heel bijzonders aan de hand is.’⁵

Ook bij pogingen om vast te stellen wat het unieke onderscheidende kenmerk van de mens is, voert menselijk exceptionalisme de boventoon. In een interview met NPR uit 2016 met de titel ‘Waarom is de mens de meest succesvolle soort ter wereld?’ wijst historicus en bestsellerschrijver Yuval Harari de menselijke verbeeldingskracht aan als de reden ‘dat wij met miljarden kunnen samenwerken, terwijl chimpansees dat niet kunnen, en dat wij de maan hebben bereikt, het atoom gesplitst en het DNA ontcijferd, terwijl zij alleen maar met stokken en bananen spelen’.⁶ In een artikel uit de *Los Angeles Times* wordt juist gewezen op on-

ze unieke edelmoedigheid: ‘De reden dat we het *human kindness* noemen is misschien wel dat dit de enige soort is die er is.’⁷ De markt voor informatieve boeken wordt overspoeld met werk van auteurs die verkondigen dat ze die ongrijpbare heilige graal hebben ontdekt van dat wat ons ‘menselijk’ maakt, en de lof zingen van de ongeëvenaarde intelligentie, flexibiliteit, vriendelijkheid, taal, creativiteit en andere fraaie eigenschappen van onze soort.

Het menselijk exceptionalisme blijft niet beperkt tot de populaire media. Er zijn hele symposia over de vraag wat ons mensen zo bijzonder maakt. De primatoloog Michael Tomasello opende in 2019 zijn inleidende toespraak voor de Association for Psychological Science met een verontschuldiging aan het adres van de grote mensapen, waarna hij een pleidooi afstak voor onze cognitieve superioriteit als mens.⁸ Er zijn complete takken van onderzoek gewijd aan deze enorme mentale kloof tussen de mens en andere dieren, waarvoor de biologisch antropoloog Marc Hauser de term *humaniqueness* heeft bedacht.⁹ Het verhaal luidt stevast dat andere primaten weliswaar beschikken over de rudimentaire ‘bouwstenen’ van de menselijke cognitie, maar dat het hun ontbreekt aan de unieke adaptaties van de menselijke geest die onze soort de mogelijkheid hebben gegeven te gedijen en zich te verbreiden. Deze eigenschappen hebben de mens in staat gesteld de complete aarde te overheersen – een dominantie die dikwijls gelijkgesteld wordt aan ons ‘evolutionair succes’. Wat voor een verhaal zou je anders verwachten van een soort die zich zo vaak laat voorstaan op zijn eigen intelligentie? Zowel nu als in het verleden lijkt het erop dat het bijzondere aan ons nu juist is dat we denken dat we zo bijzonder zijn. In die zin had Hamlet het bij het rechte eind: in zijn eigendunk is de mens zeker een mirakel.

De kern van het betoog in *De arrogante aap* is dat het menselijk exceptionalisme – ook wel antropocentrisme of menselijke superioriteit genoemd – de hoofdoorzaak is van de ecologische crisis. Deze wijdverbreide denkwijze geeft mensen het idee dat ze heer

en meester zijn over de natuur, dat ze een aparte plaats innemen ten opzichte van de aarde en andere soorten en dat ze gerechtigd zijn om die voor hun eigen exclusieve voordeel te gebruiken. En nu krijgen we onze trekken thuis in de vorm van bosbranden, een stijgende zeespiegel, het massale uitsterven van soorten en pandemieën als het coronavirus.

De mensheid is dusdanig gehersenspoeld door dit onzalige en gevaarlijke wereldbeeld dat de meesten van ons zich er totaal niet van bewust zijn. Al van jongs af aan raakt de mythe van het menselijk exceptionalisme geïnternaliseerd en wordt ze door de samenleving op verschillende manieren bekrachtigd – op school, via lesboeken, preken, politieke campagnes, advertenties, films, het vieren van feestdagen, taal en nog veel meer. Maar – en dat is misschien nog het meest verontrustend – het menselijk exceptionalisme is zelfs doorgesijpeld naar de wetenschap.

Omdat ik mijn carrière heb gewijd aan het bestuderen van de geest van de nauwst aan ons verwante levende primaten, weet ik dit uit eigen ervaring.

Op een ochtend, aan de rand van de Namibwoestijn, las een baviaan die we Bear noemden mijn gedachten. De dag daarvoor hadden hij en een stuk of tien andere bavianen mijn collega belaagd door onder het slaken van hoge, luide kreten tegen haar benen te slaan. We wisten niet zeker wat de aanleiding hiervoor was, maar het was duidelijk dat Bear de aanstichter was. Beducht voor een herhaling van het incident hield ik de volgende ochtend wat afstand van de troep, maar vervolgens kwamen Bear en zijn aanhang opnieuw aanzetten over de top van de heuvel. Dit keer liepen ze recht op me af. Ik ploeterde juist op dat moment voort over een steile rotsachtige helling en kon ze niet ontwijken. Mijn hart bonsde in mijn keel en het zweet stond in mijn handen, maar uiterlijk bleef ik kalm. Toen gebeurde er iets wat ik nooit zal vergeten, omdat het mijn beeld van andere dieren en waartoe ze in staat zijn totaal veranderde. Ondanks mijn voorgewende kalmte kwam Bear naar me toe en legde zijn hand op mijn been.

Hij keek naar me op en ontblootte zijn tanden in een vreemde geforceerde grimas. Als primatoloog weet ik dat dit een geruststellend teken is, iets wat bavianen doen om onderlinge conflicten af te wenden en op te lossen. Hij verontschuldigde zich voor de dag daarvoor. Deze baviaan wist wat ik wist en probeerde het weer goed te maken.

Wat maakte deze ontmoeting zo bijzonder? Toen ik er later veilig en wel in mijn tent over nadacht, realiseerde ik me hoe vaak me als student was verteld dat andere primaten niet beschikken over het vermogen om andermans gedachten te lezen – dat wat wetenschappers ‘theory of mind’ noemen. Het is een van de vele cognitieve vermogens waarin de mens zich heet te onderscheiden van andere dieren. Bavianen worden niet geacht te weten wat andere bavianen weten, laat staan wat een lid van een andere soort zou kunnen denken. Maar Bear? Bear las mijn gedachten. Ik heb heel wat dingen moeten afleren die mij tijdens mijn studie als harde feiten zijn ingeprent.

Eeuwenlang hebben de filosofie en de godsdienst van het Westen de overtuiging uitgedragen dat de menselijke soort een centrale en superieure plaats inneemt in het universum. Charles Darwin zette dit wereldbeeld op zijn kop met zijn theorie over evolutie door natuurlijke selectie, waarin hij aantoonde dat de verhouding tussen soorten niet berust op een hiërarchische indeling, maar op een gemeenschappelijke stamboom. Darwin zelf zou vermoedelijk verbaasd zijn dat het menselijk exceptionalisme zo’n blijvende invloed heeft op het collectieve denken. Evengoed realiseerde hij zich dat zijn ideeën bedreigend waren voor een samenleving die per se wilde vasthouden aan deze mythe. Zo schreef hij, meer dan twintig jaar voor de publicatie van *On the Origin of Species* [Het ontstaan van soorten], in een van zijn notitieboeken: ‘De mens denkt in zijn arrogantie dat hij een fantasistisch wezen is, waard om als een godheid te worden beschouwd. Het is bescheidener en volgens mij ook meer in overeenstemming met de waarheid om hem te beschouwen als voortgekomen uit de dieren.’¹⁰

Vandaag de dag is de wetenschap in toenemende mate verantwoordelijk voor het aansturen van onze opvattingen over de positie van de mensheid ten opzichte van de natuur. Maar wanneer we de wetenschap laten infiltreren door de ideologie van de menselijke superioriteit leidt dat tot vormen van vooringenomenheid die eerder bevorderlijk zijn voor het in stand houden van het menselijk exceptionalisme dan voor een nederiger, authentieker beeld van wat de mens vermag. Het is een van de belangrijkste redenen dat de mythe van het menselijk exceptionalisme ons denken tot op de dag van vandaag domineert. Dat maakt ook dat wetenschappers – in tegenstelling tot Darwins theorie over een mentale continuïteit tussen de mens en andere soorten – zelfs nu nog volhouden dat er een diepe kloof gaapt tussen onze geest en die van het dier.

Het idee voor *De arrogante aap* ontstond toen ik in 2019 ging werken bij de afdeling Human Evolutionary Biology van Harvard. Ik was al lange tijd geïnteresseerd in de vraag hoe de mens is geëvolueerd tot wat hij tegenwoordig is. Naast een levenslange nieuwsgierigheid naar andere dieren is dat een van de redenen waarom ik primatoloog ben geworden. In een evolutionair perspectief ligt de nadruk op continuïteit – verschillen tussen soorten waarbij het eerder gaat om *gradaties* dan om *categorieën*. En toch is het idee dat er essentiële eigenschappen zijn die uitsluitend genoten worden door alle leden van onze soort (of, breder gezien, van iedere denkbare soort) ongelofelijk hardnekkig. Eerdere pogingen om te komen tot een definitie van een stabiele, unieke en universele ‘menselijke aard’ bleken hetzij tevens andere soorten te omvatten, dan wel diverse categorieën mensen buiten te sluiten (dikwijls degenen die binnen onze samenleving al op een of andere manier werden gediscrimineerd of gemarginaliseerd).

Maar als we zoveel nadruk leggen op dat verhaal over de menselijke uniciteit kunnen we dat net zo goed doen voor andere levensvormen. Alle soorten hebben in de loop van de evolutie spe-

cifieke aanpassingen aan hun omgeving ontwikkeld. Als de mens uniek is, dan is elke soort uniek. Alleen gaat het bij het menselijk exceptionalisme over iets anders dan uniciteit. Menselijk exceptionalisme houdt in dat datgene waarin de mens zich onderscheidt waardevoller en geavanceerder is dan de specifieke kenmerken van andere levensvormen.

Nu binnen de wetenschap het concept van de evolutie vrijwel overal wordt aanvaard zou je denken dat het intussen wel afgelopen moet zijn met het menselijk exceptionalisme. Maar dit wereldbeeld is zo diepgeworteld in onze cultuur dat bijna iedereen (met inbegrip van wetenschappers) dikwijls zonder bewuste inspanning de basale premissen ervan accepteert.

In de volgende hoofdstukken zullen we ons bezighouden met ideeën die nu en dan strijdig zijn met allerlei denkbeelden over de wereld die we normaal gesproken als waar beschouwen. Zulke aannames kunnen zo rotsvast zijn dat we soms niet eens beseffen dat we überhaupt iets aannemen. Het menselijk exceptionalisme is er bij ons zo grondig ingehamerd en zonder tegenspraak gebleven dat we het nauwelijks meer herkennen als een verhaal; in plaats daarvan hebben we het geïnternaliseerd als 'feit'. Maar het afleren van dit wereldbeeld kan, hoe moeizaam ook, minstens zo lonend zijn. Wij (en vele andere soorten) hebben nog zoveel te winnen als we ons scherper bewust worden van onze eigen vooringenomenheid. In dit boek wordt beschreven hoe we de alomtegenwoordigheid van het menselijk exceptionalisme kunnen leren onderkennen, hoe we vervolgens de manier waarop we de wereld waarnemen kunnen veranderen, en hoe dit veel mensen, mijzelf inclusief, een andere kijk heeft gegeven op de wetenschap en de manier waarop we die beoefenen.

Het grootste deel van mijn volwassen leven – nu eens in een dorre woestijn in Namibië waar een buitengewone groep bavianen leeft, dan weer in een door bossen omringd opvangcentrum in Zambia waar geredde chimpansees worden verzorgd – heb ik be-

steed aan onderzoek naar het rijke sociale, emotionele en cognitieve leven van niet-menselijke primaten. Ik heb veel van ze geleerd. Maar bovenal hebben ze me geleerd dat de scheidslijnen die er volgens ons tussen de mens en andere soorten bestaan kunstmatig zijn, omdat de manieren waarop we die aanbrengen fundamenteel verkeerd zijn.

Een voorbeeld: de meeste beweringen over de unieke cognitieve vermogens van de mens zijn gebaseerd op experimenten waarbij de vaardigheden van in gevangenschap levende chimpansees worden vergeleken met die van volledig autonome westerse mensen. De conclusies van dergelijke onderzoeken luiden in grote meerderheid dat mensen aantoonbaar beter presteren dan apen op verschillende cognitieve gebieden, zoals theory of mind, samenwerking, altruïsme, metacognitie, *joint attention* ofwel 'gedeelde aandacht' en prosociaal gedrag. Maar veel te vaak zijn andere soorten hierbij in het nadeel en spelen de ontwikkeling van hypothesen, de opzet van het experiment en de evaluatie van de onderzoeksresultaten de mens in de kaart.

Het uitgangspunt is namelijk dat die gekooide chimpansees en groepen vrije mensen representatief zijn voor beide soorten, terwijl ze dat niet zijn. De chimpansees hebben doorgaans hun hele leven samengeleefd met een kleine groep, in afzondering en onder beperkte, door de mens bepaalde omstandigheden. Ik heb zelf niet-menselijke primaten in dergelijke situaties – laboratoria, dierentuinen en opvangcentra – bestudeerd. Gekooide chimpansees lijken in niets op hun wilde soortgenoten. Ook de menselijke proefpersonen zijn niet representatief voor de mensheid als geheel: recent onderzoek wijst uit dat ze psychologisch gezien behoren tot de meest ongewone mensen ter wereld (samengevat als WEIRD: Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic).¹¹ De vergelijking zegt dus heel weinig over de verschillende cognitieve vaardigheden van de beide soorten.

Bovendien zijn deze onderzoeken gebaseerd op mensgerichte experimentele modellen en worden bij de opdrachten voorwer-

pen gebruikt waarmee andere soorten nooit van nature te maken zouden krijgen, zoals computer-touchscreens en plastic speelgoed. Dit soort onderzoek kan ons alleen leren hoe andere soorten presteren bij opdrachten waar mensen goed in zijn. Het zegt heel weinig over de cognitieve adaptaties die andere soorten hebben ontwikkeld. Het is alsof we *WEIRD* menselijke proefpersonen stokken, stenen en noten van verschillende afmetingen in handen geven, en hun intelligentie meten door hun prestaties op het gebied van termieten vangen of noten kraken te vergelijken met die van chimpansees – taken die vooruitziendheid, handvaardigheid, concentratievermogen en causaal redeneren vereisen. Zouden we dan concluderen dat mensen gezien hun prestaties op dit gebied inferieur zijn aan chimpansees? De satirische nieuwswebsite *The Onion* vatte dit antropocentrische vooroordeel aardig samen in een bericht met als kop ‘Onderzoek wijst uit: dolfijnen niet zo intelligent op het droge’.¹² Als je de wereld meet met een voor mensen gemaakte liniaal zullen andere soorten onvermijdelijk tekortschieten.

Een minder antropocentrisch paradigma zou ons een eind op weg helpen bij het verkrijgen van inzicht in de door andere soorten ontwikkelde cognitieve adaptaties, in plaats van die af te zetten tegen een menselijke maatstaf waaraan ze nooit zullen voldoen. Visionaire wetenschappers uit heden en verleden hebben zich weten te ontdoen van de druk en de beperkingen van het menselijk exceptionalistisch denken. Hun werk speelt een grote rol in mijn eigen onderzoek. Van vertrouwde namen als Charles Darwin tot minder bekende idealisten als Lynn Margulis, van botanici als Robin Wall Kimmerer tot primatologen als Frans de Waal – wat gebeurt er wanneer wetenschappers hun onderzoeksmethodes benaderen met nederigheid, eerbied en ruimhartigheid? Hun ontdekkingen leggen ondergewaardeerde complexe aspecten van niet-menselijk leven bloot: van de taal van zangvogels en prairiehonden tot de samenlevingsvormen van chimpansees en koraalriffen, en zelfs tot het bevattingvermogen van plan-

ten en schimmels. Een andere manier om naar organismen te kijken – een manier die mogelijk wordt als we ideeën over menselijk exceptionalisme naast ons neerleggen en over soorten gaan nadenken vanuit hun eigen leefwereld – brengt een ommekeer te weeg in onze perceptie van hen en van onszelf. Dan wordt onderzoek een krachtige metafoor voor manieren om de wereld te begrijpen en erin te leven: manieren die inheemse culturen al sinds eeuwen hebben ontwikkeld en in stand gehouden. In dit boek wordt betoogd dat deze minder antropocentrische benadering zowel mogelijk als noodzakelijk is. Ze is essentieel voor betere vormen van wetenschap en een volwaardiger, duurzamer manier van leven.

Kritiek op het menselijk exceptionalisme concentreert zich gewoonlijk op onze morele verplichtingen jegens andere soorten. Wat hierbij over het hoofd wordt gezien is dat er voor de mensheid veel te winnen valt wanneer ze zich weet te bevrijden van haar illusies over uniciteit en superioriteit. En niet louter omdat deze illusies ten grondslag liggen aan de ecologische crisis, maar omdat ze ons beletten de wereld te benaderen op een manier die voortdurend gevoelens van ontzag, verwondering en nederigheid oproept. Wanneer we niet worden verblind door een mensgerichte lens zullen we ons meer gaan voelen als het integrale deel van de natuur dat we zijn.

Ik geef een reeks colleges voor bachelorstudenten onder de titel ‘De arrogante aap’. Hier ben ik getuige van de belangrijke veranderingen die studenten doormaken wanneer ze leren verder te kijken dan hun basale wereldbeeld dat is gevormd door het menselijk exceptionalisme. Als hun de schellen eenmaal van de ogen vallen gaan ze de natuur meer ervaren als levend, bezielde en bewust. Een wandeling over de campus of door het bos is nooit meer hetzelfde: ze biedt de mogelijkheid om contact te leggen met een grote hoeveelheid andere levensvormen, om te voelen dat je deel uitmaakt van iets dat groter is dan jezelf. Voor sommi-

gen van ons versterkt het afleren van het menselijk exceptionalisme een besef dat we lang vanzelfsprekend hebben gevonden: dat de wereld is gevuld met verschillende soorten intelligentie en bewustzijn. Maar voor anderen doet de ervaring eerder aan als een wedergeboorte: het terugvinden van een kinderlijke nieuwsgierigheid naar en verbinding met de levende wereld. De ervaringen van mijn studenten en van mijzelf zijn voor mij een aansporing geweest om deze ideeën bijeen te brengen in een boek: het boek dat je nu aan het lezen bent.

Deze vernieuwde band herstelt ons. Hij verjongt ons. Hij komt tegemoet aan een van onze oudste en diepste verlangens, de behoefte om *deel uit te maken* van het grotere geheel waarin wij leven. En op zijn beurt stelt hij ons in staat actie te ondernemen om iets te veranderen. Bij mijn studenten zet het afleren van het menselijk exceptionalisme een ecologisch bewustzijn in gang dat velen van hen ertoe brengt zich in te zetten voor de dierenwereld of het milieu. Wanneer je de wereld waarneemt als een object heeft de vernietiging ervan geen betekenis. Maar wanneer je beseft dat de wereld iets levends is waarvan je zelf deel uitmaakt, is activisme geen keus: dan wordt het een levenshouding. Dat is te danken aan een eenvoudige, maar dikwijls veronachtzaamde waarheid: hoe mensen omgaan met de natuur hangt af van hoe ze zichzelf zien in relatie tot de natuur. Wanneer de drogbeelden over de superioriteit en de onafhankelijkheid van de mens eenmaal zijn ontzenuwd, kunnen we niet langer gelaten toekijken bij de verwoesting van de natuur, voor een deel omdat we zien wat er voor ons te winnen is – niet alleen op den duur, maar ook in het *hier en nu*. Dit is een verfrissend alternatief voor het gangbare verhaal over het milieu waarin offers, kosten en negatieve langetermijneffecten de boventoon voeren. De natuur is geen middel ten dienste van menselijke doeleinden, maar een onderling samenhangend systeem waarvan het welzijn uiteindelijk bepalend is voor dat van ons.

De coronapandemie biedt hiervan een treffend voorbeeld. De

natuur lijkt de voorrangspostie van de mens op ongekenke wijze op de proef te stellen. En toch prijzen de media de menselijke inventiviteit die geleid heeft tot het ontwikkelen van vaccins, voorbijgaand aan het feit dat het virus zich om te beginnen waarschijnlijk heeft kunnen verbreiden ten gevolge van de uitbuiting van de dierlijke leefomgeving door de mens (die onontkoombaar zal leiden tot toekomstige uitbraken van vergelijkbare zoönosen). Tegelijkertijd houden militaristische verhalen over een 'oorlog' of 'strijd' tegen het virus het beeld in stand dat de natuur een kracht is die beteugeld en onderworpen moet worden. Zulke antropocentrische narratieven doen ook opgeld bij recente discussies over klimaatverandering en ecologische 'technofixen' als zonnestrulingsbeheer en het koloniseren van Mars. Door een dergelijke voorstelling van zaken wordt voorbijgegaan aan een belangrijke kans om vormen van het menselijk exceptionalisme in het collectief bewustzijn te deconstrueren. In plaats daarvan wordt ons voorgehouden dat de mensheid het uiteindelijk zal winnen van de natuur. Maar datzelfde verhaal over de vooruitgang en de opperheerschappij van de mens heeft ons opgezaald met deze puinhoop, en het zou verstandig zijn om te erkennen dat we er niet langer op kunnen vertrouwen dat de waarden, instituties en wetenschappelijke methoden die tot deze stand van zaken hebben geleid ons er wel weer bovenop zullen helpen. Hier past een radicaal nederiger benadering. En de klok tikt.

Ik ga ervan uit dat je het ermee eens bent dat het er slecht voor staat met de gezondheid van onze planeet. In dit boek zal ik geen poging doen iemand ervan te overtuigen dat dit inderdaad het geval is. Alleen al de cijfers zijn beangstigend; waarschijnlijk worden we allemaal wel geplaagd door een of andere versie daarvan. Omstreeks 2050 zal, uitgaande van de huidige ontwikkelingen, meer dan 90 procent van de aardbodem gedegradéerd zijn.¹³ Wereldwijd is 30 procent van de bebossing verwoest, nog eens 20 procent is er slecht aan toe en de rest is grotendeels gefragmentéerd, zodat er nog maar 15 procent intact is.¹⁴ Sinds 1950 is de

temperatuur wereldwijd met meer dan 1° C toegenomen en de snelheid van de opwarming is sinds 1982 meer dan verdrievoudigd.¹⁵ De oceanen verzuren honderdmaal sneller dan tijdens alle natuurlijke processen van de afgelopen 55 miljoen jaar.¹⁶ In de afgelopen vijftig jaar is de populatiegrootte van wilde dieren afgenomen met bijna 70 procent.¹⁷ Bestuivende insecten waarvan de mens en vele andere soorten afhankelijk zijn worden met uitsterven bedreigd.¹⁸ Op het moment dat ik dit schrijf zijn deze andere wezens bezig te verdwijnen van onze planeet en uit ons dagelijks leven.

‘Ik zou nog een poos zo door kunnen gaan,’ schrijft de ‘afvallige milieuactivist’ Paul Kingsnorth na een stortvloed van dergelijke cijfers, ‘maar ik vermoed dat u het allemaal al eerder gehoord hebt en dat u, net als wij allemaal, geen idee hebt wat we eraan kunnen doen en of er überhaupt iets tegen te doen valt.’¹⁹

Waarom hebben we niet de stappen ondernomen die nodig zijn om het hoofd te bieden aan de verwoestende gevolgen van de klimaatverandering (die ons eigen voortbestaan bedreigen), gezien de wetenschappelijke consensus dat spoedig ingrijpen geboden is? We kennen immers de ‘feiten’ al heel lang (al in de jaren zestig maakten wetenschappers zich zoveel zorgen over de door de mens veroorzaakte klimaatverandering dat ze een officiële waarschuwing richtten aan de toenmalige Amerikaanse president Lyndon B. Johnson). Tegenwoordig zijn er nauwelijks natuurkundige of technologische belemmeringen. Deze steeds wijdere kloof tussen bewustzijn en bereidheid tot actie maakt duidelijk dat we moeten nadenken over fundamentele zaken; dat we vraagtekens moeten zetten bij het onderliggende wereldbeeld dat tot deze kritieke ecologische situatie heeft geleid; dat we onze meest basale culturele narratieven kritisch moeten moeten bezien; en dat we de verhalen die we vertellen moeten veranderen.

Veel mensen zien al in dat we onze relatie met de natuur moeten herdefiniëren en opnieuw moeten opbouwen; ze vinden het alleen moeilijk om te bedenken hoe dat moet. En dat is nu juist

het probleem met het menselijk exceptionalisme. Het geeft ons het gevoel dat er geen alternatieve of structurele herbezinning op onze manier van leven bestaat. Het voedt ons collectieve gebrek aan daadkracht en onze onmacht ten overstaan van niet-duurzame groei en productie – ontwikkelingen die, hoewel nog betrekkelijk recent, onvermijdelijk lijken. Velen nemen aan dat dit enorme krachten zijn waartegen met geen mogelijkheid iets te doen valt. Hebzucht en gekonkel van grote bedrijven, een kapitalistische economie en gebrek aan politieke wil spelen ongetwijfeld een grote rol. Maar wat nodig is, is niet alleen een omvorming van deze instituties: we hebben een nieuwe *relatie* met de wereld nodig. Het proces van het opbouwen en in stand houden van die relatie begint niet uitsluitend van bovenaf. Het kan alleen worden gerealiseerd door individuen die worden gemotiveerd door een andere visie en een andere beleving van wat het goede leven zou kunnen zijn, door mensen die zich een *nieuw* beeld kunnen vormen van deze rijkere relatie en al bezig zijn die tot stand te brengen. Hoewel de ideologie van de menselijke superioriteit eeuwenlang bepalend is geweest voor de dominante cultuur, wordt ze zelden benoemd of erkend. Op deze manier blijft ze onzichtbaar, terwijl andere oorzaken – fossiele brandstoffen, verwoesting van de leefomgeving, verlies aan biodiversiteit – wel worden onderkend en onderzocht. De kracht van het menselijk exceptionalisme komt voor een groot deel voort uit deze onzichtbaarheid. Het is het meest invloedrijke onuitgesproken geloof van onze tijd.

De ongekenkende omvang van de invloed van de mens heeft veel wetenschappers ertoe gebracht om het huidige geologische tijdperk het ‘antropoceen’²⁰ te noemen – waarmee wordt bevestigd dat de mens een geologische kracht op planetaire schaal is geworden. Hoewel er gegronde wetenschappelijke argumenten zijn voor deze term, is er door diverse wetenschappers kritiek op geuit.²¹ Om te beginnen wordt in de discussie over het antropoceen de menselijke invloed in zekere zin afgeschilderd als ‘natuurlijk’ –

eerder als een soortgebonden gedrag dan als een uiting van een specifieke tijd en cultuur. Door een rol toe te kennen aan 'de mensheid' wordt bovendien in dit 'tijdperk van de mens' een cruciale sociale dimensie over het hoofd gezien – namelijk dat juist de mensen die de minste verantwoordelijkheid dragen voor de ecologische crisis het grootste gevaar lopen de schadelijke gevolgen ervan te ondervinden.

En eens te meer: als we het menselijk exceptionalisme beschouwen als een universele grondslag van het menselijk denken versterkt dat alleen maar de koloniale geesteshouding waarmee dit wereldbeeld diep verweven is. In werkelijkheid geloven lang niet alle mensen in een essentiële hiërarchische scheiding tussen de mensheid en de rest van de natuur. En zoals we zullen zien valt er voor ons veel te leren van die alternatieve ideologieën en verbanden. Hoewel de mythe van het menselijk exceptionalisme in verscheidene tradities kan worden aangetroffen, komt ze in de westerse cultuur het meest prominent en doorontwikkeld tot uiting. Ik gebruik als vanzelf woorden als 'wij' en 'ons' als ik het heb over deze dominante cultuur waarin ik het grootste deel van mijn leven heb doorgebracht. Maar nogmaals, het menselijk exceptionalisme is niet universeel, cultureel noch individueel gezien. Ook in de loop van de westerse geschiedenis zijn er altijd tegenculturen geweest die zich op uiteenlopende manieren losmaakten van de daarin besloten dogma's.

Als de arrogante aap van onze titel niet staat voor de complete mensheid, wie – of wat – vertegenwoordigt hij dan?

In het oude Griekenland was het theater een middel om te onderzoeken wat het betekent om mens te zijn. De hoofdpersonen werden dikwijls gekenmerkt door hoogmoed (*hybris*), een overmaat aan trots die voortkwam uit een overschatting van hun eigen vaardigheden en verrichtingen. Bij het doen van onderzoek voor dit boek werd de metafoor voor onze huidige relatie met de rest van het leven op aarde steeds duidelijker. Voor Griekse toe-

schouwers gold hoogmoed als een 'trots die verblindt', omdat de personages zich hierdoor gingen gedragen op manieren die indruisten tegen het gezond verstand en de natuurlijke orde, wat uiteindelijk leidde tot hun ondergang.

Onze hoofdpersoon lijdt aan een menselijk meerderwaardigheidscomplex. Maar net als Hamlet is hij slechts een personage in een door hemzelf in gang gezette tragedie. *De arrogante aap is dus niet een soort of een cultuur of zelfs een individu*. Het is een manier van handelen en bewegen en zijn die zich verhoudt tot de rest van de natuur. Velen van ons hebben de tekst uit het hoofd geleerd en spelen het spel plichtsgetrouw mee: een rol, een personage, een façade. Die vermomming ontnemt ons het zicht op wie we werkelijk zijn: misschien is het een manier om onze onzekerheden te verbergen. Maar achter dat masker schuilt een veel rijker en waarachtiger manier van leven. Wanneer we ophouden de mens tot de maat van alle dingen te maken, leren we zoveel meer over andere soorten, onszelf en onze plaats op onze gemeenschappelijke planeet. Dan beseffen we dat het menselijk exceptionalisme het masker is dat de betovering wegneemt uit de wereld.

Waarschijnlijk is bij veel mensen het antropocentrisme ergens aanwezig. Maar zoals dat gaat bij hoogmoed zijn we ons daar maar gedeeltelijk of in het geheel niet van bewust. Wanneer we het menselijk exceptionalisme afleren kan dat de deur openen naar een radicale transformatie, naar persoonlijke ontwikkelingen in ieder van ons.

Tot op zekere hoogte zijn we allemaal medeplichtig aan en geconditioneerd door dit wereldbeeld. Maar het legt ons niet vast. We kunnen andere manieren vinden.

En daarom is dit ook een verhaal over hoop.